

Valkoinen turkislakki

Suomalaisen kenraalikunnan (kenraalit, amiraalit, kenttäpiispa) talviseen paraati- ja juhlapukuun kuuluu, kuten tunnettua, turkislakki, jonka hohtavan valkoinen väri erottaa sen muiden sotilaiden karvalakista. Sotien välisenä aikana turkislakki oli kenraalien vastaaviin pukuihin kuulunut päähine kesäisinkin – käytänne, jota on pidetty suorastaan suomalaisena erikoisuutena.¹ Karvalakki kesäunivormua kantavan kenraalin tunnuksena onkin kansainvälisesti katsoen kohtalaisen harvinainen, ja on aiheellista kysyä ilmiön lähtökohtia ja taustaa.

Jos tarkastellaan eurooppalaisiin univormuihin kuuluvia päähineitä viimeisten parinsadan vuoden ajalta² ottamatta huomioon nostoväen, vapaajoukkojen yms. käyttämiä alkuperältään hyvinkin monenkirjavia päähineitä, voi todeta kesälläkin käytettyjä turkislakkeja esiintyneen enimmältään kahdessa yhteydessä. Turkislakit ovat olleet yhtäältä leimallisesti ratsuväen – etenkin husaarien – päähineitä. Niiden alkuperää haettaessa on katseet käännettävä idän ratsastajakansojen suuntaan, jotka ovat useissa tapauksissa muutoinkin antaneet vaikutteita kevyelle ratsuväelle.³ Toisaalta myös jalkaväki on tuntenut kesäkäyttöiset turkislakit. Ne ovat olleet korkeita, usein karhunahkaisia päähineitä, jotka jo kokonsa ja materiaalinsa takia ovat voineet kuulua vain harvoille ja valikoituille joukko-osastoille kuten henkikaarteille tai joillekin krenatööreille. Osittain ne ovat olleet käytössä vain vartiopalvelusta suoritettaessa. Meidän päiviimme saakka tällaiset päähineet ovat säilyneet eräänlaisen sotilasfolklorismin ilmauksena Euroopan kuningaskuntien seremoniallisissa univormuissa.

Oman tärkeän erikoistapauksensa muodostaa vanhan Venäjän armeija, jonka kirjaan univormufloraan kesäkäyttöiset turkislakit kuuluivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa hyvinkin monimuotoisina.⁴

Suomalaisten kenraalien turkislakkimuodin muodollisena lähtökohtana on »valtionhoitajan päätös koskeva valtakunnan sotavoimien virkapukuja», kaksikielinen kirjanen, jonka valtionhoitaja-ylipäällikkö Mannerheim on allekirjoittanut 30. 6. 1919. Kirjasessa on kuvattuna korvuksellinen turkislakki, joka värittään vaaleanharmaana oli tarkoitettu »erityisille joukoille». Upseerien osalta lakin yksityiskohdista säädetään: »Esiupseereille lakinpäällys laitetaan valkoisesta verasta. Kenraalien turkislakki on kokonaan valkoinen. Kaikkien upseerien ja kenraalien turkislakin ristisaumat varustetaan 1 1/2 cm levyisillä sinisillä nauhoilla.»⁵ Kesä- tai talvikäytöstä ei määrätä erikseen.

Univormuja Suomen nuorelle armeijalle ryhdyttiin suunnittelemaan jo helmikuussa 1918, jolloin Mannerheim määräsi Akseli Gallen-Kallelan tähän tehtävään.⁶ Työ jatkui sitten useissa vaiheissa pitkälle seuraavaan vuoteen, ja suunnittelun tukena oli epävirallinen – ja riitaisa – komiteakin. Sekä ylipäällikkönä että valtionhoitajana ollessaan Mannerheimilla oli kuitenkin aina sanansa sanottavana suunnitelmista⁷, ja valtionhoitajakaudellaan hän saattoi hyvin antaumuksella osallistua suunnittelutyö-

Kuva 1. Valkoisia turkislakkeja alkukesän vchreydessä Helsingissä v. 1937.

hön. Hyvänä esimerkkinä tästä on Mannerheimin langolleen Louis Sparrelle osoittama kirje, jossa valtionhoitaja yksityiskohtaisesti pohtii mm. upseerien juhlavöiden väriä ja tupsuja.⁸ Myös valkoisen turkislakin määrääminen kenraaleille on ilman muuta Mannerheimin huolellisesti harkitsema ratkaisu ja luultavimmin suorastaan hänestä itsestään lähtöisin. Kysymyshän oli päähineestä, joka tuli myös hänen omaan käyttöönsä, ja pukeutumisestaanhan Mannerheim oli tunnetusti äärimmäisen tarkka.

Muutoinkin koko armeijan kattavaa univormuohjeistoa kesältä 1919 voi pitää nimenomaan Mannerheimin valtionhoitajakautenaan pitkään kypsyttelämä. Kaikki aiemmat virkapukumääräykset oli nimittäin yllättäen kumottu päiväkäskyllä 10. 12. 1918 eli vain kaksi päivää ennen Mannerheimin valintaa valtionhoitajaksi, joten Mannerheim saattoi aloittaa »puhtaalta pöydältä». Epäselvää on, missä määrin Mannerheim, jonka valinta valtionhoitajaksi oli jo tuolloin varmaa, oli pyrkinyt vaikuttamaan etukäteen asiaan. Kun ottaa huomioon, että tuleva valtionhoitaja oli kuitenkin noihin aikoihin ulkomailla, voisi arvella, että päiväkäskyn takana ei niinkään ollut Mannerheim vaan jo marraskuun lopulla sotaministeriksi valittu Rudolf Walden. Mannerheimin luottomies halusi tarjota uudelle valtionhoitajalle vapaat kädet hoitaa mieleisellään tavalla univormukysymys, jonka hän varmaan tiesi Mannerheimille tärkeäksi.⁹

Mannerheim – ja monet muutkin – olivat käyttäneet valkoista karvalakkia ennen kuin sotaväen päähineistä oli mitään määrättykään. Itse asiassa valkoiset turkislakit

olivat yleistyneet suojeluskuntajoukolla niin, että päähineistä oli tullut taistelevaa osapuolta ilmaisevia tunnuksia, jotka olivat saaneet ylipäällikön mukaan oman nimensäkin: »mannerheimari».¹⁰ Ne olivat myös hyvin tarkoituksenmukaisia päähineitä sulautuessaan lumiseen maastoon. Valkoisten lakkien käyttö vahvistettiin päiväkäytöllä 18. 4. 1918, jolloin annettiin »väliaikainen sääntö Armeijan virkapuvuista». Talvipäähineeksi määrättiin »valkokaartin korkea nahkalakki».¹¹ Näin siis saattoi näyttää siltä, että koko Suomen armeija tulisi tulevaisuudessa talvisin käyttämään valkoista tai ainakin valkeahkoa turkislakkaa. Todellisuudessa kävi toisin: kevään korvalla eivät joukot enää tarvinneet talvilakkaa vaan voitiin siirtyä käyttämään sarkaista lippalakkaa. Nimenomaan tässä tilanteessa tarjoutui mahdollisuus ruveta eriyttämään turkislakin käyttöä hierarkkisesti. Esikuntaporras ei siirtynytäkään kesäisempiin päähineisiin vaan pysyttäytyi »mannerheimarissa». Kun Mannerheimin päämajan upseerit ryhmittivät Helsingin valtauksen jälkeen Ritarihuoneen portaille, oli osalla suomalaisia upseereita keväisessä auringonpaisteessa päässään juuri se päähine, jossa Mannerheim itsekin »valkoisena kenraalina» tuli Suomen kansalle kuvista tutuksi: korkeahko, hiukan ylöspäin kapeneva korvukseton valkoinen turkislakki.¹² Tämä hierarkkinen eriyttäminen olisi vesittynyt alkutalvesta 1918 siirryttäessä jälleen käyttämään sarkalakkien sijasta turkislakkeja, ellei 10. 12. siihenastisia univormumääräyksiä olisi kumottu.

Nyt joudutaan kysymään, mistä Mannerheim oli saanut ajatuksen käyttää valkoista turkislakkaa arvoluokkaa ilmaisevana päähineenä, ajatuksen, joka oli niin kauaskantoisen, että se tuli vaikuttamaan kenraalikunnan univormumuotiin vielä meidän päivinämmekin. Mallia olisi voitu periaatteessa hakea Ruotsista, missä lampaanvalkoinen turkislakki kuului eräiden joukko-osastojen talviunivormuun. Mikään erityinen upseeri- saati sitten kenraalilakki se ei ollut.¹³ Esikuva löytyykin toiselta ja Mannerheimin taustaa ajatellen luonnolliselta suunnalta – keisarillisesta Pietarista. Kuten alumpana mainittiin, kesäkäyttöiset turkislakit eivät olleet Venäjällä mitenkään harvinaisia. Varsin tavallinen jalkaväen käyttämä malli oli matalan lieriön muotoinen, rumpumainen, ja väriltään musta. Sitä pitivät niin sotamiehet kuin kenraalitkin yhtä tärkeitä poikkeusta lukuun ottamatta: kenraaliadjutanttien lakki oli valkoinen ja varustettu lisäksi punaisen kuvun päältä valkoisin ristisaumoin.

Jo Pietari Suuri oli luonut järjestelmän, jonka mukaan jotkut kenraaleista tai joskus eversteistäkin saivat kenraali- tai sivusadjutanttin kunnianimen (edellisiä vielä kahta arvoastetta) ja muodollisen tai todellisen tehtävän toimia hallitsijan seurueen jäsenenä. Kysymys oli keisarin osoittamasta erityisestä luottamuksen ja suosion osoituksesta.¹⁴ Arvokkainta oli kuulua kenraaliadjutanttina keisarin vakinaiseen seurueeseen, ja tämä asema näkyi helposti ulospäin: keisarin seurueen kenraaliadjutantille kuului valkoinen turkislakki.¹⁵

Mannerheim ei kuulunut keisarin vakinaiseen seurueeseen eikä ollut kenraaliadjutantti, mutta ilman sivusadjutanttin kunnianimeä hän ei jäänyt. Nikolai II:lla oli metsästyslinna Varsovan lounaispuolella Spalassa, ja toimiessaan H. M. keisarin ulaanirykmentin komentajana Varsovassa Mannerheim sai vastatakseen keisarin turvallisuudesta tämän oleskellessa metsästyslinnassaan. Tällaisessa yhteydessä keisari nimitti v. 1912 Mannerheimin sivusadjutantiksi eli muodollisesti seurueensa upseeriksi. Aseman ulkoisena tunnuksena olivat keisarin nimikirjaimet olkaimissa sekä olkanauhut.¹⁶ Mannerheim oli ylpeä tästä kunnianosoituksesta; muutoin hän ei olisi liittännyt muistelmiinsa kuvaa, jossa hänet tarkasti katsoen voidaan erottaa keisarin takana Spalassa.¹⁷ Suosionosoitukseen »ei liittynyt mitään tointa hovissa» Mannerheim kirjoittaa muistelmissaan tapauksesta kertoessaan.¹⁸ Maininnan voi tulkita kahdella ta-

valla. Stig Jägerskiöld ilmeisesti katsoo Mannerheimin olleen tyytyväinen siitä, että kunnianosoitus ei »rasittanut» häntä hovimiehen tehtävillä.¹⁹ Toinen mahdollisuus on aistia Mannerheimin kommentista pientä pettymystä: eikö toiminta hovissa olisi sitenkin ollut houkuttelevaa ja eikö kuuluminen »valkolakkisten» kenraalien joukkoon olisi ollut hyvinkin kunniaakasta. – Kun Mannerheim vapaussodan alussa päätyi valitsemaan valkoisen turkislakin ensin itselleen ja sitten kenraaleilleen, seurueelleen, voi ainakin kysyä, oliko takana aiemmin täyttymätön toive saada nauttia valkoisen turkislakin suomasta statuksesta. Vaikka vastaus olisikin kielteinen, on silti sanomattakin selvää, että Mannerheim tiesi pähineen arvon Venäjän-vuosiltaan erittäin hyvin. Pekka Leimun hahmottama kuva Suomen armeijan alkuvaiheiden sotilaselämän eräistä venäläislähtöisistä piirteistä saa täten omalta osaltaan lisäväriä.²⁰

Oma kysymyksensä on, miksi juuri lieriömäinen valkea turkispähine sai statuspähineen luonteen Venäjällä. Vaikka tyhjentävää vastausta on tässä yhteydessä mahdotonta antaa, on aiheellista viitata muutamiin seikkoihin. Turkis on yleensäkin ollut kaikkialla arvostettu materiaali, ja erityistä arvontoa korkeat turkispähineet ovat nauttineet Venäjällä, sillä ne olivat ensin tataarivalloittajien ja sitten venäläisten pajaraitten pähineitä.²¹ Myös ihailut ja urhoolliset kasakat niin Donilla kuin Kaukasuksella omaksuivat itselleen tämän tataaripähineen.²² Korkeasta turkislakista muodostui hyvin ekspanstiivinen ja arvostettu muotipähine: yksi sen sovellutus olivat alussa mainitut ratsuväen pähineet, ja muutoin se kansanomaistui laajoilla alueilla itäisessä Euroopassa.²³ Joissakin tapauksissa korkeus muodostui ratkaisevaksi arvokkuuden kriteeriksi – mitä korkeampi lieriöpähine sitä korkeampi asema –, joissakin tapauksissa arvo liittyi materiaaliin, turkikseen. Sekä alueellisesti että sosiaalisesti kaukaisimpiin näiden ihanteiden heijastumiin kuului kansanomaisen lounaisvirolaisten naisten juhlapähine, korkea rumpumainen turkislakki, ja saarenmaalaisten miesten samantapainen arvopähine, jota käytettiin kesälläkin.²⁴

Myös pähineen väri on statuksen kannalta tärkeä. Valkoiseen liittyy yleismaailmallisella tasolla runsaasti etenkin puhtauteen liittyvää symboliikkaa – ulkoinen puhtaus yhdistyy valkoisessa värissä sisäiseen.²⁵ Esimerkkejä voi hakea lähes loputtomasti aina muinaisen Egyptin maitosymboliikasta ja Raamatun »karitsan veressä valkoiseksi pestyistä vaatteista» nykyajan morsiuspukuun ja rippialbaan saakka. Ortodoksisen kirkon arkkipiispojen valkoiset lieriömäiset pähineet muodostavat mielenkiintoisen vertauskohdan kenraalilakeille. Väri, muoto ja arvovalta liittyvät niissä toisiinsa samoissa alueellisissa ja kulttuurisissa puitteissa. »Vanha valkea globuukki» esiintyy jo ortodoksisessa perimätiedossa ja Konstantinopolin arkkipiispan pähineen vaihteita selostavassa legendassa kirkon korkeimman arvovalan tunnuksena.²⁶ Kenraaliadjutanttien valkoiset rumpupähineet eivät tietenkään olleet piispanpähineistä kopioituja, mutta molemmat epäilemättä liittyvät samaan, Venäjällä helposti tulkittavissa olleeseen symboliseen yhteyteen.

Kun Mannerheim ryhtyi tammikuussa 1918 johtamaan vapaussotaa Seinäjoella, hän tarvitsi karvalakin. Hän oli tottunut kylmänä vuodenaikana käyttämään sellaista: komentaessaan 12. ratsuväkidivisioonaa Karpaateilla ja Galitsiassa v. 1915 hänen pähineenään oli musta kasakoitten turkislakki.²⁷ Kysymys oli orenburgilaisesta, hieman ylöspäin kapenevasta kasakkalakkimallista²⁸, jota Mannerheim katsoi voivansa käyttää arvatenkin siksi, että hänen divisioonaansa kuului nimenomaan Orenburgin kasakkarykmentti²⁹. Venäläisiä pähineitä saati sitten kasakoitten turkislakkaa Mannerheim ei tietenkään voinut ajatellakaan Suomessa käyttävänsä, eivätkä mitkä tahas karvalakit muutoin soveltuneet ylipäällikölle. Mannerheim oli tarkka univormustaan – sen piti viestittää yhteenkuuluvuudesta ja hierarkiasta. Valitessaan itselleen

Kuva 2. Valkoinen Suomi tuli tuntemaan Mannerheimin v. 1918 »valkoisena kenraalina» korkeassa valkoisessa turkislakissaan.

sopivaa päähinettä Mannerheimillä oli varmaan tuntuma koko siihen symbolitautaan, joka selitti valkoisen turkislakin esiintymistä Venäjällä ja joka ei ollut täysin tuntematonta Suomessakaan ainakaan Pietarin vaikutuspiirissä: terijokelainen punapäällikkö Heikki Kaljunen komeili mielellään kyynärän korkuisessa valkoisessa turkislakissa.³⁰

Kaljunen saattoi ilmaista lakillaan kyllä arvovaltaa mutta ei muutoin sitä mitä Mannerheim omallaan, nimittäin isänmaallisuutta ja laillisuutta. Valkoiseen väriin liittyivät nimittäin selkeästi nämäkin ulottuvuudet. Suomeen liittyvä kansallisisänmaallinen sävy tuli – niukasti esiintyvään siniseen yhdistyvänä – näkyviin viimeistään 1800-luvun puolivälissä lähinnä Suomi-neidon hahmossa, jonka syntyä Aimo Reitala on perusteellisesti selvittänyt. Niinpä August Ahlqvistin »Sadussa» vuodelta 1847 Suometar-neito sukukansoja symboloivine sisaruksineen esiintyy »lumivalkeissa vaatteissa»³¹, ja valkopukuinen Suomi-neito tuli viimeistään Eetu Iston »Hyökäys» -taulun välityksellä Suomen kansalle tunnetuksi sortovuosina³². Ajankohtaisimmin valkoinen väri liittyi kuitenkin 1900-luvun alun poliittisiin asetelmiin ja punaisten ja valkoisten vastakkainasetteluun. Tässä ei kysymys ollut mistään suomalaisesta erikoisuudesta, vaan näiden värien ympärille ryhmittymisellä oli yli satavuotiset eurooppalaiset juuret.

Kuva 3. Kenraaliadjutanteja valkoisine rumpumaisine turkislakkeineen Pietarissa vuosisadan alussa.

Punainen väri oli vallankumouksen ja sosialismin väri, ja näitä yhteyksiä on usein käsitelty. Meillä mm. Matti Klinge on muistuttanut siitä, kuinka vuoden 1848 kansannousut olivat ratkaisevan tärkeitä punaisen värin yleistymisen kannalta.³³ Valkoista väriä poliittis-yhteiskunnallisena tunnuksena ei juurikaan ole tutkittu, mutta ilmeistä on, että se voidaan liittää Bourbonien valkoiseen liljaan ja valkoiseen tunnusväriin.³⁴ Ranskan vallankumouksessa käytettiin trikolorin ohella punaisia lippuja, ja erityisesti viimeksimainittujen vastakohtaksi muodostuivat valkoinen lippu ja valkoiset värit Bourbonien palattua valtaan v. 1814. Seuraavana vuonna heidän kannattajansa kostivat »kuninkaanmurhaajille» ja Napoleonin tukijoille. Laillisin muodoin tuomittiin kuolemaan mm. Napoleonin marsalkkoja, ja etenkin Etelä-Ranskan verilöylyissä surmattiin ehkäpä tuhansittain ihmisiä.³⁵ Termi »valkoinen hirmuvalta» ei kummunnut yksinomaan hävinneiden suomalaisten punaisten tunnoista, vaan se oli yli sata vuotta vapaussodan verisiä jälkiselvittelyjä vanhempi.

Näin ollen valkoisuus liittyi 1800-luvun alusta lähtien »laillisuuteen», »laillisen hallituksen» kannatukseen ja kaiken vallankumouksellisuuden vastustamiseen.³⁶ Vallankumousta pelättiin kaikkialla Euroopassa koko 1800-luvun ajan – ja ajoittain eniten juuri Venäjällä. Siellä jos missä tunnettiin vallankumoukseen ja sen vastustamiseen liittyvä symbolikieli. Sieltä se lainautui myös Suomeen kuten muuallekin Venäjän reuna-alueille.

Aluksi tosin hiukan haparoitiin, ja punaisen väriopillinen vastaväri vihreä vilahtaa esiin: eräät Helsingin ja Sipoon suojeluskuntakomppaniat muodostivat vapaussodan alkuvaiheessa »Vihreän pataljoonan».³⁷ Vielä maaliskuun vallankumouksen aikoihin

myöhemmät suomalaiset »valkoiset» tunnustivat auliisti punaista väriä mm. pitämällä punaisia rusetteja.³⁸

Toisaalta suurlakon aikoina v. 1905 kansalliskaarti oli käyttänyt jopa valkoisia käsivarsinauhoja, joskin ne oli pian vaihdettu punaisiin.³⁹ Väreihin liittyvä terminologinen ja muu kahtiajako alkoi kuitenkin hahmottua akselilla punainen – valkoinen vuoden 1917 lopulla. Ensiksi aktuaalistuu jo suurlakon aikainen »punakaarti» -nimitys.⁴⁰ Vastapuoli oli alkuun omaa iskevää nimeä vailla. Kysymys ei ollut pelkästään suojeluskunnista, järjestyskunnista tai talonpoikaisjoukoista, termi »hallituksen joukot» taas oli hankala ja mitänsanomaton. Näitä nimityksiä silti käytettiin. Punaiset tiesivät iskevät nimet vastapelureilleen. Nämä olivat lahtareita, lahtarikaartilaisia, ehkäpä porvariskaartilaisia tai verikaartilaisia, mutta näistä nimityksistä eivät nimitteilyn kohteet voineet olla erityisen innostuneita. Sopivan nimen annossa tulivat nyt avuksi Suomessa olevat venäläiset sotavoimat ja heidän muodostamansa ns. aluekomitea, joka käytännössä edusti Suomessa bolševikkihallitusta. Heidän sähkösanomissaan, julistuksissaan ja kehotuksissaan alkaa tammikuussa 1918 toistuvasti esiintyä termi »valkokaarti»⁴¹, ja mainitsipa itse Leninkin 21. 1. Suomen valkokaartit⁴². Eikä kestänyt kauan, ennen kuin valkokaarti piti itseään todella valkokaartina. Mannerheim osoitti 30. 1. 1981 julistuksen – kuvaavaa kyllä – Suomessa oleville venäläisille joukoille mutta saattoi sen tiedoksi myös »valkoisten kaartien komentajille».⁴³ Tästä eteenpäin oli viimeistään selvää, että punakaarteja vastassa olivat valkokaartit. Valkoinen symboliikka oli nyt täysimääräisesti ja virallisesti hyödynnettävissä aina lakkeja myöten.

Malliltaan Mannerheimin vapaussodan alussa käyttöön ottama lakkoli oli korkeahko ja hieman katkaistun kartion muotoinen. Sellaiset olivat kaupunkioiloissa siviilikäytössä tavallisia, sellaisia olivat myös ruotsalaiset talviunivormulakit ja sellainen muistutti myös kasakoiden kenttäturkislakkia. Tätä lakkimallia Mannerheim ja osa hänen esikuntaansa käytti vielä toukokuussa 1918, mutta Mannerheimin astuessa uudelleen valtiollisen elämän näyttämölle puolta vuotta myöhemmin oli myös lakkimalli uusi: se oli nyt korvuslakkili. Virallisen vahvistuksensa tämä lakkimalli sai, kuten edellä on esitetty, 30. 6. 1919.

Korvuslakin käyttöönotto oli tietenkin Mannerheimin jälleen kerran huolellisesti suorittaman harkinnan tulosta. Tähän on Kustaa Vilkuna itse asiassa viitannutkin. Vilkuna toteaa Mannerheimin käyttäneen korvuslakkia Aasian-matkallaan ja huomanneen sen siellä »erittäin kelvolliseksi». Nämä kokemukset olivat Vilkunan mukaan vaikuttaneet siihen, että Mannerheim myöhemmin valitsi korvuslakin itselleen ja armeijalleen päähineeksi.⁴⁴

Käytännön seikkojen merkitystä ei tietysti voi niitäkään kiistää, mutta silti näyttää siltä, että Mannerheimilla on lakkivalinnan takana ollut muita – ja Mannerheimille tyypillisiä lakin symboliikkaan liittyviä⁴⁵ – vaikuttimia. Mannerheim kertoi nimittäin W. E. Tuompon päiväkirjamerkinnän mukaan päämajan päivällispöydässä 7. 2. 1942 teettäneensä ennen Aasian-matkaansa Pietarissa suomalaisen mallin mukaisen lakin. Mannerheim nimittää tätä, sittemmin koko armeijan käyttämää lakkia, täsmällisemmin koivistolaislakkiksi.⁴⁶ Jos näin on, selittyisi korvuslakin valinta ensin Mannerheimin omaksi lakkimalliksi ja sitten Suomen armeijan upseerien lakkimalliksi kansallisromanttisilla motiiveilla: Mannerheim halusi (suomalais)kansallisia piirteitä armeijan univormuihin. Tällaisia virtauksiahan oli esiintynyt jo Venäjän armeijassa. Nikolai I oli määrännyt henkikaartin 4. tarkk'ampujapataljoonan (myöh. rykmentti) univormuun venäläisten kansanmiesten asuun perustuvan vadelmanpunaisen, housujen päällä pidettävän paidan.⁴⁷ Aleksanteri III puolestaan suunnitteli sotilaille kokonaan

uuden perusunivormun, josta kaikki aiemmat preussilaisiin viittaavat piirteet oli poistettu ja joka oli mahdollisimman »venäläinen». Erityisesti musikoitten roimahousuja muistuttavat väljähköt housut viestittivät tästä.⁴⁸ Suomessakin kansallinen univormuajatus oli voimakkaasti esillä A. Gallen-Kallelan ensimmäisissä pukusuunnitelmissa lapikkaita myöten.⁴⁹ Ideologista taustaa ja esikuvia Mannerheimilla siis oli.

Jos Mannerheim todella muisti päämajan päivällispöydässä vuosikymmenten takaisen lakinvalinnan oikein ja jos Tuompo sen todella sanatarkasti päiväkirjaansa kirjasi, on kuitenkin käynyt niin, että Mannerheim tuli sisällyttäneeksi korvuslakkiiin sellaisia kansallisia arvoja, joita siihen ei todellisuudessa sisällynyt.

Turkiksesta valmistettu korvuslakki on kyllä vanha päähine Euraasian kylmillä alueilla, ja Suomessa ja Pohjois-Venäjällä on ollut enimmältään käytössä sellainen tyyppi, jossa korvuksia ei nosteta ylös. Kysymyksessä on reuhka, kolmikorvalakki, jossa niskasuoja on kolmantena »korvana».⁵⁰ Suomeen reuhkat ovat levinneet mm. laukkukauppiaitten mukana⁵¹ – Karjalan kannakselle varmasti muutenkin –, joten kovin »kansallisesta» lakkimallista ei alun alkaen ole ollut kysymys. Lähempänä Mannerheimin Aasian-matkalla käyttämää turkislakkaa ovat alkujaan turkinsukuisten paimentolaisten käyttämät korvuslakit, jotka sitten yleistyivät venäläisillä.⁵²

Mannerheim mainitsi myös valitsemansa lakkityypin nimeltä. Hän puhui – jos siis Tuompoon on edelleen luottaminen – koivistolaisesta. Koivistolaisella tarkoitetaan kuitenkin yleensä naapukkaa, jossa on korville ja otsalle käännettävä mutta takaa avoin turkisreunus. Kysymyksessä on läntinen lakkityyppi, jota on käytetty runsaasti Skandinaviassa ja joka 1800-luvulla yleistyi Suomessa miesten tavallisimmaksi talvilakiksi.⁵³ Suomesta se levisi vielä Pohjois-Venäjälle ja Viroon, missä se tunnettiin mm. nimellä *Soome müts*.⁵⁴ Koivistolainen on siis eri lakki kuin se, jota Mannerheim suosi, mutta toisaalta juuri se on varsinainen kansallinen turkislakki, jos sellainen pitää nimetä. On tietysti vaikea sanoa, mitä Mannerheim lopultakin koivistolaisella tarkoitti, eikä voi mitenkään edellyttää, että hänellä olisi ollut tarkkaa käsitystä suomalaisesta lakkiterminologiasta – suomalaiset miesten talvilakit ja niiden nimitykset ovat vielä tänä päivänäkin lähes tutkimaton aihe. Vaikea on myös sanoa, missä määrin Mannerheim tunsii venäläisten pilakuvien suomalaismieshahmon, joka esitettiin karvalakki – ja useimmiten koivistolainen – päässä⁵⁵ ja missä määrin hän halusi torjua tai vahvistaa tätä stereotypiaa.

Valkoinen korvuskallinen turkislakki liitettiin joka tapauksessa vuosikymmenten mittaan niin kiinteästi Mannerheimiin, että hänet haluttiin esittää v. 1960 Helsingissä paljastetussa ratsastajapatsaassa kesäunivormussa ja juuri mainitussa turkislakissa. Patsas esittää Mannerheimia talvi- ja jatkosodan johtajana⁵⁶; symboliselta kannalta ei ole merkitystä sillä, että noina vuosina tai niiden jälkeen Mannerheim ei noussut ratsun selkään kuvatussa asussa.

Lähdeviitteet

¹ Esim. Henrik Tikkanen puhuu muistelmateoksessaan »vapaa Suomen valkoisista kenraaleista», jotka pitivät turkislakkaa kesälläkin. *Henrik Tikkanen*, Kulosaarentie 8, Porvoo 1976, s. 43.

² Erityisesti keskisen Euroopan univormujen osalta ks. *Richard Knötel*, *Farbiges Handbuch der Uniformkunde* (2. uud. p.), Stuttgart 1985.

³ *Walter Transfeld*, *Wort und Brauch in Heer und Flotte* (9. uud. p.), Stuttgart 1986, s. 107–108.

⁴ *Gérard Gordehoff & Patric de Gmeline*, *La Garde Imperial Russe 1896–1914*, Paris 1986; *Friedrich Meyer von Waldeck*, *Russland II*, Leipzig 1864, s. 48–49.

⁵ Valtionhoitajan päätös koskeva valtakunnan sotavoimien virkapukuja, Helsinki 1919, s. 5.

⁶ *Kerttu Karvonen-Kannas*, Ystävät: Porvoon Ukko – Kustaa M. – Tutkimusmatkailijat, ystävät, vaikuttajat. Gallen-Kallela & Mannerheim, Helsinki 1992, s. 40.

⁷ *Anette Forsén*, Gallen-Kallela ja Mannerheim – univormuja ja kunniamerkkejä. – Tutkimusmatkailijat, ystävät, vaikuttajat. Gallen-Kallela & Mannerheim, Helsinki 1992, s. 56–68.

⁸ Ks. *Stig Jägerskiöld*, Valtionhoitaja Mannerheim, Helsinki 1969, s. 62.

⁹ Vrt. *Stig Roudasmaa*, Sotilasvirkapuvut vuonna 1918. – Sotahistoriallinen aikakauskirja 5, Helsinki 1986, s. 84–85.

¹⁰ *Roudasmaa* 1986, s. 37.

¹¹ *Roudasmaa* 1986, s. 44.

¹² Kuva, kuten tärkein Mannerheimiin liittyvä kuva-aineisto muutenkin, on julkaistu useissa yhteyksissä, viimeksi: Tutkimusmatkailijat, ystävät, vaikuttajat, Helsinki 1992, s. 86–87.

¹³ Nordisk familjebok III, Stockholm 1920, liite hakusanaan *uniform*.

¹⁴ Vojennaja ěnciklopedija I, Moskva 1911, hakus. *ad'jutant'*.

¹⁵ Ks. *Gordehoff & de Gmeline* 1986, s. 332.

¹⁶ *G. Mannerheim*, Muistelmat I, Helsinki 1951, s. 157.

¹⁷ *Mannerheim* 1951, s. 156. Käytettäessä Mannerheimin muistelmia tämänkaltaisena lähteenä on otettava huomioon niiden synnyn monikerroksisuus. Ks. *Ohto Manninen*, Testamentti Suomelle. – Mannerheim – sotilas ja ihminen, Helsinki 1992, s. 153–161.

¹⁸ *Mannerheim* 1951, s. 157.

¹⁹ *Stig Jägerskiöld*, Gustaf Mannerheim 1906–1917, Keuruu 1965, s. 137.

²⁰ Ks. *Pekka Leimu*, Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. Kansatieteellinen Arkisto 33, Helsinki 1985, erit. s. 240–242.

²¹ Vrt. *Ilmari Manninen*, Puvut. – Suomen suku III, Helsinki 1934, s. 336. Entisten sotaisten tataarivalloittajien rauhoittuneet jälkeläiset käyttivät vielä 1800-luvulla turkispäähineitä. Ks. esim. *Manninen* 1934, s. 311; *Chloe Obolensky*, The Russian Empire, London 1980, s. 234–235.

²² *Manninen* 1934, s. 336; ks. myös *Obolensky* 1980, s. 243, 306.

²³ Myös turkiksesta kokonaan tai osittain valmistetut sarvilakit ja rataslakit (vir. *ratasüill*) olivat alkupeältään itäisiä. *Manninen* 1934, s. 337–338.

²⁴ *Manninen* 1934, s. 336; Istoriko-ěnograficeskij atlas Pribal'tiki, Riga 1986, kuvataulu 184.

²⁵ Esim. Wörterbuch der deutschen Volkskunde (3. p.), Stuttgart 1974, s. 958.

²⁶ *Heikki Kirkinen*, Bysantin perinne ja Suomi, Joensuu 1987, s. 103.

²⁷ *Jägerskiöld* 1965, kuvat sivujen 312 ja 313 sekä 376 ja 377 välissä.

²⁸ Vrt. *Obolensky* 1980, s. 243.

²⁹ Ks. *Jägerskiöld* 1965, s. 242.

³⁰ Esim. *J. O. Hannula*, Suomen vapaussodan historia, Porvoo 1933, kuva sivujen 72 ja 73 välissä.

³¹ Ks. *Aimo Reitala*, Suomi-neito, Keuruu 1983, s. 34.

³² *Reitala* 1983, s. 98–99.

³³ *Matti Klinge*, Suomen sinivalkoiset värit, Keuruu 1981, s. 73.

³⁴ Ks. Sovetskaja vojennaja ěnciklopedija I, Moskva 1976, s. 428.

³⁵ Aihetta on luonnollisesti käsitelty runsaasti tutkimuskirjallisuudessa, esim. *Jean Tulard*, Frankreich im Zeitalter der Revolutionen 1789–1851. Geschichte Frankreichs IV, Stuttgart 1989, s. 313.

³⁶ Kustavilaisen ajan valkoista symboliikkaa Ruotsissa – esim. upseerien valkoiset käsivarsinauhat ym., ks. *Ole Gripenberg*, Suomalaisten sotilaspukujen arvontunnuksista ja napeista 1700–1800-luvuilla. – Suomen Museo 62, Helsinki 1965, s. 45 – ei voitane yhdistää tähän.

³⁷ Mm. *Hannula* 1933, s. 111. Lähinnä kuriositeettina voi mainita, että samaan aikaan, alkuvuodesta 1918, myös Etelä-Venäjällä toimi »vihreitä» joukko-osastoja, jotka oli muodostettu pääosin punaisista mutta myös valkoisista sotilaskarkureista. *P. N. Wrangel*, Kenraali Wrangelin muistelmat (2. p.), Hämeenlinna 1989, s. 96.

³⁸ Myöhempi innokas valkokaartilainen Viktor Siro kertoo muistelmissaan, miten Viipurin suomalaisen lyseon oppilaat menivät rehtorilta vallankumouksesta 13. 3. 1917 kuulutuaan ensi töikseen kangaskauppaan, jossa oli jo punainen kangaspakka valmiina tiskillä. Siitä repäistiin ilmaiseksi kaikille leveät kaistaleet rusetiksi rintaan. *Viktor Siro*, Selvä tie, Porvoo 1967, s. 15–16.

³⁹ *Klinge* 1981, s. 78.

⁴⁰ Vaikka nimitys oli suurlakon ajoilta tuttu, ei se vielä ollut laajalle levinnyt. Niinpä ensolainen Jalmari Parikka, sittemmin punaisten komppanianpäällikkö, kuuli ensi kertaa sanan »punakaarti» Helsingissä jouluun alkupuolella 1917 käydessään. *Jalmari Parikka*, Viimeinen taisto, Porvoo 1938, s. 13.

⁴¹ Esim. Suomen vapaussota vuonna 1918 III, Helsinki 1922, s. 108, 111, 150; *Stig Jägerskiöld*, Gustaf Mannerheim 1918, Helsinki 1967, s. 441–443.

⁴² Ks. *Tuomo Polvinen*, Venäjän vallankumous ja Suomi I, Porvoo 1967, s. 228.

⁴³ Ks. *Jägerskiöld* 1967, s. 64.

⁴⁴ *Kustaa Vilkuna*, Armeijan talvilakin alkujuuret. – Hakkapeliitta 1942, s. 773.

⁴⁵ Mannerheimin hyvästä päähinesymboliikan tajusta ks. *Veijo Meri*, Suomen Marsalkka C. G. Mannerheim (2. p.), Porvoo 1989, s. 409.

⁴⁶ *W. E. Tuompo*, Päiväkirjani päämajasta 1941–1944, Porvoo 1968, s. 108.

⁴⁷ Ks. *Rostislav Holthoer*, Uskollinen venäläinen, Keuruu 1991, s. 49.

⁴⁸ *Virginia Cowles*, Romanovit – koko Venäjänmaan keisarit, Espoo 1972, s. 220.

⁴⁹ *Forsén* 1992, s. 65–66.

⁵⁰ *Manninen* 1934, s. 335–336.

⁵¹ *Toini-Inkeri Kaukonen*, Det folkliga bruket av skinn i Finland. – Budkavlen 67, Åbo 1988, s. 17–18.

⁵² Vrt. *Manninen* 1934, s. 335; *Vilkuna* 1942, s. 773.

⁵³ *Kaukonen* 1988, s. 17–18.

⁵⁴ *Melanie Kaarma & Aino Voolmaa*, Eesti rahvarõivad, Tallinn 1981, s. 53.

⁵⁵ *Reitala* 1983, s. 120.

⁵⁶ *Riitta Konttinen*, Suomen Marsalkan ratsastajapatsas, Mikkeli 1989, s. 155.

Zusammenfassung

Die weisse Pelzmütze

Die finnische Generalität trägt in der winterlichen Parade- und Festuniform eine weisse, mit aufgeschlagenen Ohrenklappen versehene Pelzmütze, die vor dem zweiten Weltkrieg auch im Sommer gebräuchlich war. (Bild 1). Der Landesverweser Finnlands General C.G.E. Mannerheim hatte die diesbezügliche Vorschrift am 30. 6. 1919 erlassen. Schon die Soldaten und Offiziere der weissen Armee im finnischen Bürgerkrieg hatten in ihren provisorischen Uniformen im Winter 1918 eine weisse Pelzmütze getragen, im Frühjahr aber blieb diese Mütze hauptsächlich nur bei dem Oberbefehlshaber Mannerheim und seinem Stab als eine Art Abzeichen im Gebrauch. Diese Praxis wurde also von Mannerheim später festgelegt. In manchen europäischen – und auch anderen – Armeen haben spezielle Truppen wie z. B. Leibkompanien sehr hohe Pelzmützen getragen – sie sind bekanntlich auch heute als »militärfolkloristische« Relikte im Gebrauch –, aber als hierarchische Kennzeichen haben sie eigentlich nur in Russland gedient, wo die hochgeschätzten Generaladjutanten des Zaren – auch im Sommer – weisse zylinderförmige Pelzmützen trugen. (Bild 3). Diese Kopfbedeckungen hatten Berührungspunkte u.a. sowohl mit den älteren hohen Bojarenmützen als mit den Pelzmützen der Kosaken und Tataren. Mannerheim, der seine militärische Laufbahn vor der Revolution in der russischen Armee begonnen hatte, wusste sehr gut um den Statuswert der weissen Pelzmützen. Deshalb wollte er den höheren Offizieren – sich selbst mitgerechnet (Bild 2) – der neuen Armee des selbständigen Finnlands eine entsprechende Kopfbedeckung verordnen. Eine weisse Mütze passte dank des Symbolwerts der weissen Farbe ausserordentlich gut zu den »weissen« Generälen – das bourbonische Weiss hatte ja seit der Restauration 1814 in Frankreich als »Gegenfarbe« zum Rot und als Symbol der Legalität gedient. Eine genaue Kopie der russischen Generaladjutantenmütze war ausgeschlossen; Mannerheim wollte das Modell für die Mützen unter den volkstümlichen finnischen Kopfbedeckungen finden – entsprechende nationale Tendenzen der Uniformenmode waren auch in anderen Ländern vorgekommen. Mannerheim beschloss, eine Mütze mit Ohrenklappen zu wählen, weil er sie, wenn auch einigermassen irrtümlich, für besonders »finnisch« hielt. – Die weisse Pelzmütze der finnischen Generäle ist ein Beispiel für solche Kulturelemente, die in Finnland – an der Peripherie Europas – erhalten geblieben sind, nachdem sie in den Novationzentren verschwunden waren: in diesem Falle in Russland in der Revolution. Auch andere Spuren einer russischen Einwirkung auf das finnische Militärleben sind nachweisbar.